

DIÓSI ÁGNES

„Verd meg, isten, a németet, mert megölte a népeket!”

A CIGÁNY HOLOCAUST A CIGÁNYSÁG EMLÉKEZETÉBEN

Hittanóra egy Borsod megyei kis község plébániáján. Résztvevői cigány gyerekek: a helybeli cigányiskola – egyben gyógypedagógiai intézmény – tanulói. A körzeti általános iskola a szomszéd községben van; a magyar gyerekek oda járnak.

Az óra témája az irgalmas szamaritánus. Tanulság: mindenkit szeretnünk kell, még az ellenségeinket is. A pap megkérdezi a gyerekeket: nektek van ellenségetek? Az értelmi fogyatékosoknak minősített gyerekek élénk eszmecserébe kezdenek arról, hogy vajon az oroszok-e az ő ellenségeik, vagy a németek. Mellékesen a magyarok is megemlítődnek. A vita hamar eldőlt: a németek. Mert ők megölték a cigányokat.

„Sürgős!

Günther SS-Hauptsturmführernek, Mährisch-Ostrau!

A cigánytranszportra vonatkozóan közlöm, hogy pénteken, október 20-án az első zsidó transzport elindul Bécsből. Ehhez a szerelvényhez kapcsoljanak három vagy négy vagon cigányokkal. További vonatok is fognak indulni Bécsből, Mährisch-Ostrauból és Kattowitzből. A legegyszerűbb módszer, ha minden transzporthoz csatolnak néhány cigányvagon. . . ”

Eichmann 1941 októberéből származó távmondata a cigányokat is elindította a náci alapossággal megszervezett „végső megoldás” felé. A fennmaradt dokumentumok hézagok, nemkülönben az emlékezések is. A deportálást elenyésző kevesen éltek túl a cigányok közül. Felelős becslések szerint ötszáz ezer európai cigány pusztult el a haláltáborokban és ugyanannyira tehető azoknak a száma, akik a nácik által megszállt országokban a kollaboráns szervezetek akcióinak áldozataivá lettek. A magyarországi cigány deportáltak száma mintegy harmincezer, az összes áldozatok száma ötvvenezer.

- A cigányok, a zsidók nagyon sokat szenvedtek.
- Senkinek se kívánom, még a kutyának se. Volt, hogy két napig nem ettünk semmit se. És ravaszok voltak a svábok, mikor még a németek itt voltak, egy krumplit nem adtak volna.
- Már el kellett nekik menni, és mégse adtak. Itthagyták aztán. De az oroszok adtak. Azok nem olyan irigyek, mint a németek.
- Sajnálom azért a svábokat, akiket kitelepítettek. Mert mégis azokkal nevelkedtünk, és nem bántottak minket.
- Aki itt született. Nem a nagynémetek. Azok aszonták: „stinkene cigájne.”
- A nagynémetek, azok nem. De akik itt éltek, azok barátságosak voltak. Ez a kis falu, ez többet ért, mint Budapest.
- Orosz is nagy hatalom. Még mindig jobb.
- Addig jó nekünk, míg ők parancsolnak.
- Élni mindenki akar, nem?

– Legyünk, ahogy vagyunk, a jó Isten annyit mindig ad, hogy ne haljunk meg éhen. De az a jó, hogy békecsébe vagyunk. Nem kell nekünk félni, akárhova megyünk. Mer mikor a svábok itt voltak és mentünk valahova, csendőrök megállítottak, és sokszor büntetlen megverték. A népet. Haragudtak a cigányokra. A németek le akarták löni a cigányokat. Na de a községi bírós, Bajtek Andrásnak hívták, jótállt. Azt mondta, ezeket nem kell kiírtani, mert ezek nagy mesterek. Így maradt meg az életünk.

– Nyolc-kilencszázézet kipusztítottak, cigányt. És hány millió zsidókat!

– Csak minket nem karoltak föl, de a zsidókat fölkarolták. Azok kaptak mindent, csak mink nem. Cigányokat nem is beszélnek se a rádióba, se a tévébe. Zsidókat hmondanak, de azt még nem hallottam, hogy mondták volna a szegény cigányokat is.

– Ó mri guli dajori (Ó édes anyácskám), ezt nem lehet elmondani. Akárhogyan van, most százszor jobb.

(Horváth József – Titi bácsi – nyugdíjas csobánkai szegkovács és felesége, Rózsai néni párbeszédés emlékezéséből.)

„Anyu analfabéta volt. Apu négy polgárit végzett, meg valami zeneiskolát, párttag volt, felszabadulás előtt illegális párttag. Ő mindig nagyon érdeklődő, intelligens valaki volt, az egész családjára ez jellemző, ennek az eredménye, hogy iskolába járt. Általában zsidó fiúkkal és lányokkal barátkozott – nyolc család volt a faluban, kettő maradt meg. Ahogy elmesélte, ő mindig sokat gondolkozott azon, hogy a cigányok hogyan élnek. Sokat olvasott, és egyszer Leninnek valamelyik műve a kezébe került. Mondta az egyik zsidó barátjának, hogy őt ez érdekli, azt mondta neki, akkor gyere. Így alakult ki, hogy párttag lett, őt akkor ezért meg is hurcolták. Elvitték koncentrációs táborba. Kisvárdán volt a gyűjtőhely, a zsidókat meg a cigányokat egyszerre vitték. Mesélt erről sokat: először a pap kihirdette a templomban vasárnap, hogy a zsidók a keresztények ellenségei, már Jézus Krisztust is keresztre feszítették. Addig nagyon békésen éltek együtt. Falu végéig kísérték a magyarok a cigányokat, zsidókat. Apu megszökött, Székesfehérváron bújtatták. Mikor vége volt a frontnak, hazament szervezkedni, ő volt az összekötő a cigányok és a magyarok között. Aztán 56-ban megint volt zúr, érdekes módon nem a falu lakosai bántották, hanem baktalórántháziai meg nyíregyháziai akarták ránk törni az ablakot. Azt mondta, ő nem hajlandó elbújni és nem is bújt el. Jöttek, zaklatgatták, de bántani nem merték, mert a cigányok állandóan ott voltak”.

(A ramocsaházi cigány muzsikusra lánya, Csorba Ibolya emlékezett).

„Cigányok voltunk. Putriba laktunk. És voltak ezek a nyilasok. Megnyírtak bennünket. És az urunkat elinternálták. Elvitték. Akkor nekünk évekszáma az urunk nem keresett, négy-öt családdal itt maradtunk. Itt hagytak a gyerekekkel. Mostan szenvedjek én a gyerekekkel. Éljek meg, mikor az uram így hagyott itt bennünket, mint a tenyeremet. Akkor volt itten egy ember, aki átvette a békateknyőt (kagylót). Akkor kiültünk a partra. Kanálisba meg idáig benne álltunk. Ha hideg volt, ha meleg volt a víz, benne álltunk, hogy kiszedjük a békateknyőt. Eladtuk, abból éltünk a kis családdunkkal. Sok éjjelt nappallá tettem. Tizenkét óra volt, mikor hazagyűttem. Hajnal volt, amikor mentem. Étlen. Kenyeret nem lehetett abba az időbe kapni. Három és fél kilométerre elhozni a békateknyőt, és akkor itt eladtuk. Mikor hazaértünk, este volt, sehol se kaptam már ennielót nekik. Hattam itthon kis pénzt, vegyetek, kismiam kis krumplit valahun, aztán egyétek meg. Minekünk csak félóra volt az életünkéből. Úgy, hogy ha félórával utóbb jönnek be az oroszok, má mink mind meghalunk. Mert má neki voltak állítva a putriknak az ágyúk.”

(A sárkeresztúri Kovács mama emlékeiből.)

A szovjet csapatok bejövetelét sokan sokféleképpen értékelhették akkor Magyarországon. Cigányok és zsidók csak egyféleképpen: ahogy Kovács mama emlékeiből is kiderül.

– Má az oroszok gyűttek. De hát be kellett volna nekik jönni 1930-ba má. Mer én benne vótam. 1944-be Németországból megszöktem, mint hogy én oda kimenjek, hát láttam a zsidókat, hogy hogy kínozzák, meg a cigányokat.

– Engemet hazaengedtek, hogy ő katona volt. Elvittek – apu, milyen major az? – Szunyogra. Innen a cigányokat. Voltak itten ilyen asszonyok meg valami négy-öt férfi, de volt köztük két magyar is. Aszt én mondtam, hogy az én férjem a fronton van, akkor engem hazaengedtek. Akkor nyomultak az oroszok, a zsidókat elvitték.

– Ez egy major volt.

– Körülbelül a dömsödi állomásnál. Arra ilyen tanya volt. Vittek el innen oda. . .

– Kun Menyhért. . .

– Meg a Lacit is, aki most meghalt, az is velünk volt. Meg a Lizát – olyan hetet vittek innen. Azokat ottfogták, de engem elengedtek a kislánnyal meg a mamámmal. A többit aztán, a zsidókat el tudták vinni, de őket nem volt idejük. Aszt akkor haza zavarták, elengedték őket. De hát sok cigány kint maradt ám. Csepeliek, azok mind kinnmaradtak.

– Elvitték őket Hartjánba.

– El. És onnan vitték Németországha. E is égették őket. Volt azért egy-kettő, aki hazagyütt. A Milán felesége meg az Ángyél, az is odavolt, meg én nem tudom, többen jöttek haza, de nem olyan sokan.

– Meg a Guszti bácsinak a felesége.

– Ja, még az is.

– És a lánya.

– Az hazagyütt véletlenül.

– Elégették őket.

(A Ráckeve-pokolhegyi Kun István – Pitáni – és felesége emlékeiből.)

Olyan arányban, mint a megmaradt budapesti zsidóság, a tanulatlan cigányság nyilván nem volt alkalmas állami pozíciók, politikai funkciók betöltésére a felszabadulás után. De azért a hatalom közülük is választott embereket, őket is felhasználta a népszerűtlen feladatok végrehajtásához.

„Tizenhat voltam, amikor bejöttek a szovjetek. Én mindjárt mentem a rendőrség közé, Hársfa utca tizenhárom. Volt ott egy százados, akinek mondtam, hogy én deportált üldözött vagyok, szeretnék a rendőrségnél szolgálni. Vissza akartam adni azt a témát, amit velem csináltak. Azoknak a trógeroknak akartam visszaadni, akik mivelünk csináltak, és még itt vannak. Akik itthon maradtak Tinnyén nyilasok, aki azt mondta, ki kell nyírni őket és azonnal. Már én a szentendrei kapitányságon voltam, amikor ilyeneket behoztak. Na, azt mondja, megint van egy békánk. Belerúgtam én is, megmondom őszintén, nem szégyellem én eztet, de azután nem volt már lelki erőm hozzá. Az is csak egy ember. Bevezették ebbe, gondoltam én. Nem bírtam ezt a munkát. Átkerültem a közlekedéshez, a főúton álltam egy dobogón. Tildy Zoltán volt a köztársasági elnök, arra ment minden reggel. Negyvenhétig voltam a rendőrségnél, aztán visszamentem szegkovácsnak. Ötvenhétben újra beléptem a pártba. December tizedikén már hallgattam Kádár elvtárs beszédét, szíven vágott, hogy nahát, ha most szarban hagyjuk ezt a rendszert – és én mentem agitálni, a szocialista kollektivizálásba végig részt vettem.”

(Horváth Rezső tinnyei szegkovács emlékeiből.)

A felszabadulás után nagyon sok visszaemlékezés látott napvilágot; a lágerirodalomnak valóságos dömpingje lepte el a könyvpiacot. A megmaradt zsidók közül, akinek volt készsége az íráshoz, leírta az átélt borzalmakat, ekképp akarván szabadulni a kízó emlékektől. Mások a tudatuk alá szorították mindazt, amivel nem lehetett együttélni. Így tettek a cigányok is; emlékeik ezért töredékesek. Bonyolítja az emlékezést az is, hogy a sokféle bánalomról, ami érte őket életükben, néha maguk sem tudják pontosan, kik követték el ellenük: a nyilasok-e, vagy a békebeli csendőrok, vagy tán a néphatalom rendőrei?

Elválaszthatatlanul ide tartozik, hogy a cigányoknak napjainkban is vannak olyan élményeik, amelyekről egy távoli kívülről nehezen tudná megállapítani, vajon a fasiszta vagy a szocialista Magyarországon estek-e meg. Hazánk területén ma is vannak olyan – újonnan létesített! – baraktelepek, amelyek körül épp csak a szögesdrót hiányzik, néhol az se. A higiénés problémákat az ilyen telepeken a hatóság KÖJÁL fürdetőkocsikkal, rendőrökkel és kutyákkal véli megoldhatónak.

Egy előítéletvizsgálat tanúsága szerint nem kevés magyar állampolgár (326 kérdezett közül 9) a cigánykérdés megoldását a cigányok fizikai megsemmisítésében látja. Gátlátalanul, következmények nélkül hangoztatják véleményüket úton-útfélen, akik úgy vélik: „Hitler nem végzett elég alapos munkát”. Akadálytalanul virágozik a cigányellenes feliratok folklórja. A megoldatlan gazdasági problémák számos esetben dobják oda a cigányokat a pogromhangulatnak; a bűnbakképzés napjainkban is a társadalmi feszültségek szelepeül szolgál. Viszont nyugalomra, a pánik elkerülésére intik hatóságaink a cigányokat, ha garázdálkodó újfasiszták fenyegetései ellen fölfegyverkeznek.

Ez a közhangulat sáros lábbal tapossa a cigányság gyászát és emlékezését az elszenvedett mártíromságra. Elveszi tőlük a reményt, hogy ami akkor megtörtént, soha többé nem ismétlődhet meg.

A hetvenes években emlékművet akartak felállítani Székesfehérváron az ott, illetve Várpalotán, a fasiszták által meggyilkolt cigányok tiszteletére. Megvolt már a párt és a hazafias népfront határozata, készen álltak a vállalkozó művész tervei.

Székesfehérvár többször cserélt gazdát a harcok során. Amikor az oroszok először foglalták el a várost, cigányok segítettek a katonáknak lovakat rekvirálni. Ezután Székesfehérvár újra a németeké lett. 1945 február végen március elején összeszedtek mintegy százötven cigány férfit, nőt és gyereket, és a bányatóba lötték őket.

Az emlékmű felállításának terve a lakosság tiltakozása miatt hiúsult meg. Emlékezetük szerint ezek a cigányok nem áldozatok, hanem „rablók” voltak.

Az 1984-es évfordulós események kapcsán azután a Vas megyei Törvényközségben helyezték el emléktáblát az onnan elhurcolt cigányok emlékére. Lajko Lakatos József filmrendező avatta fel, aki főiskolai vizsgafilmjét a cigányok deportálásáról készítette. Körülbelül ez minden, amivel társadalmunk a fasiszmus cigány áldozatainak adózik. A legszomorúbb, hogy a cigányság, amely hozzászózott évszázadokon keresztül ahhoz, hogy élete olcsó, azért nem tartozik felelősséggel senki – így érez ma is.

A következő dalt Orsós Jakab gyűjtötte román (beás cigány) nyelven, Bari Károly fordította:

Olyan börtön ez a világ,
nem öregszik benne az őr.
Sötét rabság az életünk,
Isten megvet, ő sincs velünk.

Vasajtókkal bezárt élet,
csak bejászok sírnak benne!
Ma félelem, holnap bánat
– holnapután jobb mért lenne?

Jelen van a fasizmus emléke a cigány nyelvű folklórban, de az emlékek megszédülnek, fellazulnak a rabénekek szokásos sztereotípiáival:

Nyiss meg, Isten, minden határt,
segíts haza minden cigányt,
szegényeket összeszedték,
hideg láncot rájuk verték!

Hideg láncot rájuk verték,
láger mélyére vetették,
verd meg, Isten, a németet,
mert megölte a népeket!

Kallós Zoltán gyűjtése, Bari Károly fordítása.

Van a cigányságnak egy közismert legendája arról, hogy amikor Krisztust meg akarták feszíteni, a katonák a cigánnyal csináltattak négy szeget; de a cigány úgy megsajnálta szegény Krisztust, hogy egy szeget elloptott, ezért van Krisztus három szeggel felszegezve a keresztre.

Az „istengyilkosságon” alapuló egyházi antiszemitizmus nem maradt hatástalan a cigányokra sem. Van olyan cigány, aki úgy gondolja, a zsidók pusztulása megérdemelt büntetés volt Krisztus meggyilkolásáért, de a cigányok ártatlanul szenvedtek, mert ők legalább elloptak egy szeget.

Sok még a tisztázatlan kérdés a zsidók és magyarok, cigányok és magyarok, zsidók és cigányok viszonyában. Fontos a tisztánlátás azért is, hogy könnyebb legyen az emlékezés. Mert mindenkinek joga van az emlékeihez.